

LA POLÍTICA, MALGRAT TOT

De consumidors a ciutadans

**JOSEP
BURGAYA**

ÍNDIX

1. Introducció: al final de l'escapada	11
2. La rebel·lió de les elits i la ruptura de consensos	
fonamentals	25
La desigualtat com a paradigma	28
Algunes xifres de la desigualtat creixent	34
La desigualtat i el col·lapse de l'economia	43
La fractura de la societat i la impossibilitat de la democràcia	50
3. La centralitat de l'economia: un nou feudalisme?.....	57
De l'economia com a mitjà, a l'economia com a finalitat.....	63
Mercats lliures, mercats competitius i mercats desregulats	70
El 'crony capitalism' o com les millors portes són les giratòries	73
La globalització només fou la mundialització per als oportunistes	78
Les corporacions prenen el control.....	85
De l'explotació a l'autoexplotació	93
Una economia de l'absurd.....	98
4. Sols mirant sèries: una societat de consumidors	
frustrats	105
El precariat com a nou subjecte històric	106
Les classes mitjanes ja són una relíquia del passat	113
Consumidors compulsius a temps complet	116
Uns eterns adolescents	126

Egoisme i narcisisme sense límits	132
El triomf de la ignorància. Tenir opinió no és el mateix que tenir criteri.....	136
Aïllats i temerosos	143
El menyspreu pel que és col·lectiu i per la política.....	146
5. La lleugeresa de la política.....	149
La irrellevància de l'estat nació. El poder real és a una altra banda	151
Corporatocràcia i incapacitat de la política	157
Problema de despesa o problema ingrés?	165
La societat de la indiferència	174
El món de la postpolítica.....	176
Una ideologia no-ideològica	181
Marc mental i societat líquida	190
Un paradigma decimonònic: 'Teatro, lo tuyo es puro teatro'	193
6. Vella i nova política.....	197
Encara el model leninista de partit	199
Partits càrtel, funcionaris polítics i polítics funcionaris.....	203
Mediocritat, amiguisme, corrupció: uf!.....	208
La política com a àmbit ineludible.....	213
La democràcia en temps d'internet.....	216
Noves velles receptes	222
Populisme de dretes i populisme d'esquerres	228
La comunicació política substitueix la 'política'.....	235
7. Altres incerteses preocupants.....	241
Un futur sense feina o amb una feina indigna.....	245
Els límits mediambientals no són una ficció	250
Les guerres del futur	260
Europa com a solució, i Europa com a problema	269
El nacionalisme, el populisme i el retorn a la tribu	277
El ramat digital.....	285
Tecnologia i ciència: del 'Gran Germà' Google a les afinitats no electives del Big Data	289

8. Quin futur?	297
S'haurà de repolititzar l'economia.....	300
Recuperar la política, les ideologies i els projectes de societat	305
Reconstruir els àmbits de pensament crític	311
Del creixement econòmic al benestar necessari. Adeu a la vida boja	318
Repartiment del treball i de la renda.....	325
Un renovat protagonisme d'allò que és públic.....	331
Quina globalització?	336
Conjurar els perills d'un nou autoritarisme.....	342
 9. Potser l'optimisme de la voluntat aconseguirà apaivagar el pessimisme de la raó	 351
 10. Bibliografia	 367

1. INTRODUCCIÓ: AL FINAL DE L'ESCAPADA

Si ho hagués de resumir diria el següent: tothom percep, en l'ambient, un incomprendible apocalipsi iminent; i, per tot arreu, aquesta veu que corre: els bàrbars estan arribant.

Alessandro BARICCO

Mai la capacitat productiva de la humanitat no havia arribat a la que ara posseïm. El vell mite d'aconseguir la suficiència productiva i acabar amb l'escassetat fa ja unes dècades que es va assolir. El maquinisme, el desenvolupament tecnològic que avança en proporcions geomètriques, ens ha donat la possibilitat de sostenir dins dels límits de la dignitat la totalitat d'una població que s'ha multiplicat per deu en els dos últims segles. No obstant això, la teoria econòmica, les estructures socials, el pensament polític i els valors morals només s'han desenvolupat en proporcions aritmètiques. Mai no hi ha hagut tampoc a la història de la humanitat tanta gent pobre i socialment exclosa. Dos milers de milions de persones sobreviuen per sota dels límits de la pobresa, i la fam continua sent la principal causa de mortalitat del planeta. En el nostre món, com mai a la història, conviuen en un contrast brutal uns nivells de riquesa sense parangó amb una misèria digna d'altres segles, o encara pitjor. La manca d'equitat, amb una desigualtat extrema i creixent, és el concepte que millor

defineix els últims trenta anys, en una progressió que sembla que no tingui límits, com tampoc no sembla tenir-ne la capacitat d'acceptació cultural que s'ha anat generant al respecte, com si la injustícia social fos una cosa consubstancial amb la condició humana. La pobresa ja no és quelcom vinculat al subdesenvolupament d'àmplies capes del planeta, com potser ho era el retrat de l'era colonial i postcolonial, sinó que és una condició que es dona, encara que en proporcions variades, a tot arreu sigui quin sigui el nivell de desenvolupament global del país o el paper que aquest exerceixi en la distribució global de la producció.

La pobresa extrema la trobem en els desestructurats països africans, amb problemes de desnutrició i de supervivència notoris, però també, encara que tingui unes altres característiques, hi ensopeguem a cada cantonada a la ciutat de Nova York i al distingit barri de Manhattan. Com les finances i el comerç, la pobresa i l'exclusió social són un fenomen global, generalitzat, encara que tinguin característiques diferents al Tercer Món i al Primer Món, encara que en algunes zones geogràfiques, com bé relata Martín Caparrós al seu llibre sobre la fam, prengui la forma de desnutrició i en d'altres la d'una obesitat que és símptoma de malnutrició. No deixen de ser dues cares de la mateixa moneda, tot i que amb contorns externs diferents. Temps de predomini de vella i nova pobresa, per fixar un retrat de la desigualtat en el món que s'ha tornat insuportable i insostenible, i que debilita de manera oberta la possibilitat de disposar un cert ordre a escala planetària. De fet, la «vella pobresa» també ha canviat molt. Coses de la globalització!, encara que no estigui gaire clar que el canvi hagi resultat una millora. La pobresa que antany vinculàvem al subdesenvolupament, l'endarreriment preindustrial, ha deixat de ser el que era. De fet, la parado-

xa és que els països més pobres són ara els que concentren la indústria, si exceptuem el manteniment del concepte de pobresa més tradicional en algunes zones d'Àfrica. Des que el món occidental va apostar per la deslocalització industrial –també dels serveis– buscant condicions de producció *low cost*, industrialització i desenvolupament econòmic i social han deixat d'anar de la mà. Industrialisme subordinat i dependent de les zones de processament d'exportacions asiàtiques que va lligat a les condicions de vida més extremes, encara que el treball sigui industrial i la pobresa no sigui del tipus agrícola tradicional. El treball pot ser que continuï sent una condició per al sosteniment personal, però ni al primer món ni en l'últim no és garantia de sortida de la pobresa i de la precarietat. De fet, la manca de treball i la pèrdua de seguretats relacionades amb ell és el que perverteix el que foren en altres temps les relativament igualitàries societats occidentals. El treball ha esdevingut un bé escàs i mal remunerat, i els nivells de les rendes mitjanes han caigut i continuen fent-ho, generant una disparitat econòmica que està triturant la cohesió social i el consens sobre el qual es va sostenir l'estat del benestar i el model social europeu.

A la generalització de la pobresa i la desigualtat, encara que amb tints diferenciats segons la funció geoestratègica de cada territori, l'ha afectat també l'homogeneïtzació del comportament de les elits i l'extrema concentració de riquesa en poques mans tant en els vells països capitalistes, com en estats considerats econòmicament emergents, com també en aquells altres endarrerits i dipositaris ara de la febril activitat industrial i dels serveis. Pot ser que les formes externes de riquesa variïn entre vells i nous rics, pot ser que l'ostentació o el grau de comportaments filantròpics sigui diferent entre els molt i molt rics de Silicon Valley i els de Ban-

galore, però el recurs a «planificacions fiscals agressives», a la manca de compassió, al desarrelament convertit en cosmopolitisme, als paradisos fiscals i a les remuneracions d'escàndol, és igual a tot arreu i, de fet, tots acostumen a viure en les mateixes capitals occidentals i en els mateixos barris residencials. En això sí que es nota especialment la globalització!

Els nivells exagerats de desigualtat corroeixen la societat i dinamiten els ponts sobre els quals s'havien construït els consensos socials i intergeneracionals. Sembla com si la caiguda del mur de Berlín hagués desencadenat el capitalisme, en el qual les classes dominants haguessin optat per dinamitar les concessions que havien posat límits a la desigualtat, des dels anys trenta del segle passat, en nom de l'estabilitat i la seguretat, ja que els treballadors posseïen una certa capacitat d'intimidació. Hem escrit sobre això en *L'estat del benestar i els seus detractors* (Octaedro, 2013), intentant posar en relleu la prosperitat i el benestar col·lectiu que van proporcionar aquests equilibris, però també com la intenció última de certs interessos aliats amb certa acadèmia econòmica i certs projectes polítics van abundar per anar –això no seria evolucionar– cap a un món més individualista i amb el mercat alliberat de les constriccions de l'Estat. Cabra avesada a saltar fa de mal desvesar! Els desajustos econòmics i financers, així com els efectes socials i la lleugeresa de la política, resulten força evidents en les dues primeres dècades d'aquest mil·lenni. Amb la globalització, el desapoderament de l'Estat i el predomini de l'individualisme més extrem i la cobdícia més voraç com a valors supremes, hem evolucionat cap a formes econòmiques i socials que, a més de ser profundament injustes, ens porten al col·lapse després d'un itinerari destructiu en una cursa sense sentit cap als límits més minimalistes. Hem intentat

explicar-ho a *Economia de l'absurd. Quan comprar més barat contribueix a quedar-se sense feina* (Tres i Quatre, 2014). Tot indica que estem abocats a una evolució negativa, irresponsable, cap a un extrem sense sentit, resultat d'una societat que sembla haver renunciat a disposar de les brides del seu propi futur.

A més a més, i no són precisament un tema menor, caldria afegir-hi els evidents problemes mediambientals als quals ens trobem dramàticament encarats. Els efectes dels gasos amb efecte d'hivernacle, l'escalfament global, el creixement demogràfic, l'esgotament de recursos, la desertització d'amplis territoris o la insuficiència de l'aigua potable, evidencien de manera contundent que hem sobrepassat els límits planetaris en l'explotació dels recursos i que algunes tecnologies i, sobretot, una economia i una cultura del malbaratament, estan deixant en escac i mat la nostra mateixa continuïtat com a espècie. En certa manera, com en el film de Jean-Luc Godard, estem davant «el final de l'escapada» d'una manera de pensar i de consumir. La crisi que hem patit, i en la qual encara estem immersos, no és una més de les crisis cícliques que han adornat la història del capitalisme. No és una crisi només i especialment financera, com tampoc no és exclusivament econòmica, encara que és evident que estem davant el fracàs d'una concepció que ha predominat a l'hora d'entendre i practicar l'economia. La crisi és social, és política, però és ideològica i és moral. El canvi de paradigma s'imposa. L'únic dubte és si serem capaços de dur-lo a terme de manera ordenada, no excessivament convulsa i de forma democràtica, o bé els desastres climàtics, les explosions socials i les derives polítiques ens imposaran els canvis de manera brutal i en formes anàrquiques i traumàtiques. Ni l'evolució de la política ni tampoc els comportaments electorals,

cada vegada més emocionals, ens poden permetre de fer-nos gaires il·lusions. El sistema democràtic està en crisi, almenys en el seu sentit profund, i se'n manté gairebé només el seu aspecte electoral.

Intento en aquest treball construir un relat de la situació que no és gens falaguer, però reivindicant el paper de la política, en la mesura que les decisions al servei dels interessos col·lectius encara ens poden evitar el caos i el conflicte generalitzat al qual sembla abocar-nos la confluència d'una economia mancada de tota lògica, el fet de no prendre'ns prou seriosament els límits mediambientals i planetaris i una desigualtat social i econòmica corrosiva. L'element comú a totes aquestes dinàmiques i l'únic que pot invertir els processos autodestructius és justament la seva repolitització, la recuperació de la política com a àmbit central i comú d'establiment de prioritats i de presa de decisions al servei del bé comú. La meua vocació no és construir un relat de la desesperança, i encara combrego menys amb els tons apocalíptics tan de moda entre alguns assagistes. «Tot està per fer, i tot és possible», va escriure en un bell poema dedicat a l'optimisme de la voluntat en Miquel Martí i Pol. El tremendisme i la xerrameca ocupen molt espai en el món del pensament, i pot ser que ajudin a vendre llibres o bé a obtenir encàrrecs de conferències. Res no ven més que ser malastruc o propugnar solucions fàcils a la manera dels monòlegs irats que practiquen alguns taxistes. Tanta impostura intel·lectual hi ha darrere dels «palmeros» que justifiquen amb les seves obres i intervencions els interessos dels plutòcrates dominants i els serveixen de coartada, com darrere d'aquells que s'instal·len en una mena de nihilisme paralitzant. Entre «apocalíptics» i «integrats» ha d'existir –o almenys alguns la busquem– una «tercera via» en què la combinació

entre l'honradesa intel·lectual i un compromís amb la nostra societat ens porti a trobar algun fil o algunes molles de pa en aquest laberint que ens permetin, a partir d'una composició de lloc per més dura que resulti, entreveure alguns senyals de sortida, per fràgils, tènues i només intuïtius que aparentment puguin ser. Ni aferrar-se a veritats antigues, periclitades i que només ens indueixen a l'autodestrucció, però tampoc a la fe cega del convers, acrítica, en allò que se'ns presenta com a «nou» i que sovint és poc més que el retorn de pulsions molt antigues.

Aquest llibre està centrat en la política i en l'esperança que necessitem, malgrat tot, dipositar en ella. A pesar de la seva nimietat i malgrat el seu descrèdit. Lògicament, encara que l'objectiu de l'assaig és plantejar el perquè de la lleugeresa de la política i sobre la necessitat del seu reapoderament, cal parlar també d'economia. Perquè, des de fa molt de temps, per parlar de política cal parlar sobretot d'economia. I no només perquè aquest àmbit de la vida humana sigui crucial. Ni perquè gran part del que condiciona la nostra vida estigui en l'àmbit del que és material, o perquè allò econòmic sigui per definició polític. Cal parlar d'economia perquè la política va decidir lliurar-li el comandament de la major part de les qüestions crucials que afecten el nostre benestar i el desenvolupament del nostre projecte de vida autònom. No hi ha un timó en el que és econòmic, ja que ens vam lliurar al món sense regles del mercat, on predominen els interessos individuals en conflicte, sovint molt lluny de sintetitzar interessos i qualitat de vida col·lectius. Estem entregats a un instrument que pot tenir aspectes positius en l'assignació de recursos a un determinat nivell, però que no té valors morals intrínsecs, que no distingeix ni pot fer-ho entre el que beneficia la societat com a col·lectivitat i el que no, el que és de-

sitjable i prioritari al bé comú i el que pot portar al col·lapse per pura concentració de la riquesa en un extrem.

Estem en un món amb polítics, els quals en la seva majoria atreuen les ires d'una ciutadania defraudada i sense nord, però sense política, si l'entensem com l'espai de plantejament i resolució dels grans conflictes i problemàtiques plantejats, com l'àmbit en el qual es dona curs a les prioritats estratègiques del que és col·lectiu, en detriment de la immediatesa del que és purament individual. El món del comerç, la producció i les finances globalitzades té moltes dificultats per casar amb un món polític preferentment institucionalitzat en l'àmbit geogràfic i mental dels estats nació. Els grans temes que té plantejats la humanitat tenen un abast que excedeix en molt les possibilitats de resolució dels estats, i no s'ha desenvolupat un sistema de governança global adequat per assumir els reptes de l'escalfament global, o els grans conflictes bèl·lics que més enllà dels seus formalismes tenen el seu punt d'arrencada en la desigualtat o l'establiment de sistemes fiscals harmonitzats i que evitin la competència deslleial en el moment de deixar de pagar impostos. Les condicionalitats de les grans institucions internacionals com el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial, l'Organització Internacional de Comerç i fins i tot la Unió Europea, indueixen des de fa dècades, i no semblen disposades a canviar en el seu enfocament, a una desregulació, a un no intervencionisme que ha convertit la funció política en un espectacle d'efectes irrellevants. Hi ha una intencionalitat ideològica i política darrere dels plantejaments dominants del món global, i no és altra que el predomini del liberal-conservadorisme que es va començar a establir en la dècada dels vuitanta i que, des de llavors i amb l'aquiescència de la socialdemocràcia, no ha deixat d'imposar el seu rumb. Malgrat Donald

Trump i les seves aparentment erràtiques polítiques, no tornarem al predomini de les economies nacionals de base proteccionista. El món digital i les economies de plataforma no fan sinó accentuar els processos de concentració i l'establiment del predomini d'unes quantes corporacions globals. La crisi de 2008 i el que aquella situació va posar en evidència, la seva profunditat i transcendència, no ha forçat encara la mudança en els plantejaments econòmics i polítics sobre els quals es va erigir el nostre món fa ja prop de quaranta anys, i més aviat semblen haver-se reforçat. Transformar de manera rotunda les primacies ideològiques, fer triomfar una cultura contrahegemònica, necessita el seu temps, si és que això és possible de fer.

La política institucionalitzada s'ha resignat a ser un déu menor, fins i tot mantenint el rang i les formulacions més aviat adotzenades i superades d'antany. Quan més falta ens fan la política i els lideratges eloqüents, més fora de la realitat es troba la política i encara més estrany és trobar bons dirigents. La crisi de la política és prèvia i va més enllà del descontentament i la frustració que pot haver generat la crisi econòmica, i la seva llarga repercussió. Hi ha un problema de credibilitat en les formes i en el fons, en el qual lògicament els nombrosos casos de corrupció, conflictes d'interessos i portes giratòries no han estat cap ajuda. Com tampoc no és una ajuda la percepció que el discurs més antiestatista de les elits va lligat al fet que l'estat protegeixi i doni aixopluc als seus interessos. L'aportació de diners públics per evitar la fallida de les finances seria un bon exemple d'això. Vicis privats, públiques virtuts!, o com els guanys particulars es tornen en forma de socialització de les pèrdues, assumides (i això no deixa de ser una ironia) amb els ingressos fiscals provinents majorment de les rendes del treball, en una

mena de redistribució de riquesa en sentit invers al que semblaria lògic. Fa temps que vam començar a cedir en els nostres drets de sobirania ciutadana amb la compensació d'anar adquirint un paper de consumidors compulsius, no tant perquè la nostra renda ho fes possible, sinó per la trampa d'una insostenible facilitat per a l'endeutament. No ens enganyem, la crisi sobre les estretors de la qual encara vivim no ha resultat de tipus cíclic ni convencional. Alguns dígits en positiu en el PIB no ens evitaran de ser al final d'una època i haver de canviar el paradigma de referència. Ni el creixement econòmic en termes antics no evitarà la nostra gradual deriva cap a la precarietat i la pobresa.

Recuperar la noció de ciutadania, rescatar l'orgull i la voluntat d'exercir com a tals ciutadans, semblaria un bon inici per tornar a situar les coses allà d'on mai no haurien hagut de sortir. Una ciutadania repolititzada i reapoderada que assumeixi unes dosis d'autocrítica i d'error. El món cap al qual hem evolucionat no ha estat el resultat de l'acció conspirativa dels plutòcrates de l'1 %, ni del fet que el món sigui governat exclusivament per les corporacions. Determinades hegemònies s'han esdevingut de manera escrupolosament democràtica. Tot i que les responsabilitats sobre la desraó a què hem arribat no es puguin repartir de manera igualitària entre la ciutadania i les elits econòmiques i polítiques, entre la població i l'*establishment* dominant, segons el feliç retrat que fa d'elles el politòleg britànic Owen Jones. Certament, hi ha errors compartits. El mite del «bon ciutadà» que sovint s'encunya des d'una visió edulcorada i simplista de la política, dista molt de ser real. La ciutadania ens equivoquem sovint, optem políticament i econòmicament amb una certa frivolitat, i distem molt que les nostres opcions responguin a la racionalitat, ni tan sols als nostres interessos. De fet, sovint ens

inclinem per una ficció sobre el que més ens convé. Pot semblar redundant, però votar és un acte eminentment polític del qual se'n deriven conseqüències. Algunes apostes s'han demostrat com a armes de destrucció de «benestar massiu» a mitjà termini. Potser no és temps de lamentacions, però sí d'afrontar la política i el nostre futur amb una nova actitud.

En els últims temps, els factors d'incertesa i de col·lapse afegits són grans, i caldrà acceptar els desafiaments. La desigualtat creixent és el resultat d'una aposta liberal-capitalista fallida. No és merament un problema estadístic o numèric, és una profunda divisió social entre inclosos i exclosos, entre els «amb feina» i els «sense feina». No hi ha economia, ni societat, ni política que es pugui sostenir impunement sobre la dinàmica actual que tenim en aquest sentit. Com tampoc no són trivials els efectes evidents i reals que provoca un canvi climàtic que no és sinó el resultat també d'una altra aposta errada, la d'un desenvolupisme sense límits i de la noció que la biosfera és aquí per ser subjugada per la tecnologia de cara a satisfer els nostres inacabables capricis. Els límits del creixement són evidents en l'àmbit energètic, però també en d'altres. El creixement econòmic no és infinit, ni tan sols és ampliable en els seus nivells actuals cap als enormes i grandiosos països emergents. L'economia i la cultura del malbaratament no són generalitzables, però difícilment podrem evitar que altres facin el que nosaltres no semblen disposats a deixar de fer. El creixement demogràfic és una evidència que no contribueix justament a guanyar temps per establir els sistemes de resolució dels nostres problemes de fons com a civilització. Els moviments de població a escala mundial que tant ens inquieten seran encara molt més grans i traumàtics, i difícilment les tanques i els filats com els que pretenen separar la ciutat de Melilla del Tercer Món ho po-

dran evitar, quan la pressió sobre l'escassetat d'aliments i d'aigua es tornin insuportables.

Sembla evident la inadequació dels sistemes de govern a l'estat actual de les coses. Una millor articulació del global i el local sembla inevitable per rescatar el control de certes dinàmiques, però sobretot per recuperar el sentit comú. No és possible mantenir àmbits d'acció restringits a l'àmbit local –el polític–, mentre l'acció d'altres àmbits sigui global i fora de control social –l'econòmic. Quan les corporacions són globals i les legislacions i els instruments de poder polític són purament nacionals, la disfuncionalitat sembla molt evident. De fet, és un pur simulacre de sobirania nacional, tal com he intentat desenvolupar a *Adiós a la soberanía política* (Ediciones Invisibles, 2017). Els estats nació es mostren incapaços de responsabilitzar-se del nostre benestar i van esdevenint un refugi merament simbòlic, mentre que les institucions internacionals que hem constituït disten molt de ser neutrals i, a més, estan mancades de legitimitat democràtica. El globalisme sense política global, sense governança global de base democràtica, consolida una societat de guanyadors i de perdedors, un món escindit entre l'acumulació indecent de l'1 % que ja posseeix més del 50 % de la riquesa planetària, mentre que el 50 % de la població menys afavorida en termes de renda s'ha de conformar amb un misèrrim 1 %.

Caldrà desfer el llarg camí traçat des de la condició de ciutadans a consumidors, revertint algunes coses i situant el benestar col·lectiu com a objectiu prioritari, així com la sostenibilitat mediambiental i la cohesió de les nostres societats. Sembla inevitable recuperar el paper central de la política en el marc dels estats nació i construir de manera paral·lela, i si això és possible, mecanismes de democràcia global. Les tecnologies de la comunicació, el món digital, fa-

ciliten alguns processos globals i la participació, encara que no hauríem d'obviar que els problemes i els efectes secundaris del papanatisme tecnològic també són grans, tant en forma de control social com d'homogeneïtzació de gustos i cultures i d'excés d'exposició i falta de «distància», com bé descriu el filòsof Byung-Chul Han. La ciutadania, més que de mitjans tecnològics (dels quals està saturada), està faltada de relat –de relats– i de perspectives de futur més enllà de la precarietat, la solitud, el centre comercial com a temple i el Prozac i la Viagra com a refugis.

Que gran part de la ciutadania se sent frustrada i indignada és una evidència, però no hauríem d'oblidar que la indignació, encara que sigui un potent dinamitzador cap a l'acció, té notòries limitacions per a la construcció del futur, cosa que no haurien de menystenir els que s'han convertit en portaveus del malestar. Què es pot construir sobre el desencant, la frustració i el ressentiment? Els discursos totalitaris tornen a ser ben presents a Europa i a altres parts del món. Encara que són sentiments plenament justificats, acostumen a ser materials febles per a la construcció de futurs, més necessitats de la solidesa de la raó i de l'esperança. El gran repte de la nova i la vella política és aconseguir convertir l'enuig en un projecte polític plausible i realitzable. Es requereix l'argamassa de la transparència, la participació i la responsabilitat. Els perills de les diverses formulacions populistes hi són, i l'autoritarisme està a l'aguait en les solucions simplistes contra les quals ni el progressisme no està prou vacunat. Thomas Mann preveia, als anys quaranta, que el feixisme tornaria i quan ho fes no tindria les formes d'antany, sinó que «ho faria en nom de la llibertat». Tot sembla apuntar que ja estem plenament immersos en aquest vaticini.

era una qüestió de temps. Com ja va escriure Naomi Klein a *La doctrina del xoc*, les elits del capitalisme aprofiten les situacions de crisi per reformular les regles del joc a favor seu, per carregar-se algunes concessions, ja que les situacions crítiques converteixen en acceptables condicions impensables en altres moments. En els darrers anys, l'establishment dominant ha abandonat tot indici de compassió i ha fet una aposta de màxims en pro dels seus beneficis i de la seva acumulació, que comporta una societat i una economia de mínims, una societat *low cost*: salaris baixos, ínfima tributació i menys Estat. S'ha dinamitat el pacte social, polític i econòmic.

El repte de les societats actuals, de la ciutadania, és tornar a posar límit a un procés que té molt d'autodestructiu i que genera exclusió i cotes creixents de sofriment en una part important de la població. Caldria intentar evitar que la irresponsabilitat de les elits es carregués del tot l'enorme capital social construït a Europa després de la Segona Guerra Mundial. Jeffrey Sachs ha escrit que darrere de la crisi econòmica hi ha subjacent una crisi moral, «l'elit econòmica i política cada vegada té menys esperit cívic».

La desigualtat com a paradigma

Si l'estat del benestar està amenaçat a dia d'avui no és per raons econòmiques, per impossibilitat de finançar-lo, sinó perquè les classes populars han perdut capacitat d'intimidació.

Josep RAMONEDA

La desigualtat econòmica i social es presenta, per part de la ideologia imperant, com un fet inherent a la naturalesa

humana i al seu caràcter intrínsecament competitiu. La Il·lustració i el liberalisme ens van portar les nocions de ciutadania, d'igualtat d'oportunitats i d'igualtat davant la llei, que establien les bases per al funcionament ordenat de la societat, el manteniment d'estímuls per a l'esforç i al treball, així com el sosteniment de cadascú com a responsabilitat individual ineludible. Certament, la igualtat formal, jurídica, distava molt de ser una igualtat real. El caràcter acumulatiu de la riquesa i les diferents possibilitats d'accés a la salut o a l'educació condicionaven notablement la posició de partida, fins al punt que alguns notoris liberals de signe radical com Stuart Mill van fer notar que, tenint en compte el manteniment del sistema d'herències, la igualtat d'oportunitats passava perquè l'Estat es fes càrrec de garantir salut i educació a tots els ciutadans, en una mena de noció d'estat assistencial *avant la lettre*. Tanmateix, en els últims segles hi ha hagut una certa preocupació, per part de molts economistes, polítics i teòrics socials, per establir uns certs límits a la desigualtat i a la pobresa, perquè aquesta no fos ofensiva i dinamités l'ordre social burgès, així com el manteniment d'una demanda agregada suficient. Algunes formes incipients d'estat social, com el de l'Alemanya de Bismarck, o bé una certa noció cristiana de la compassió i de la caritat, tenien aquest índex d'una moralitat que no tolerava l'excés. El triomf de l'ètica presbiteriana entre els capitans d'indústria britànics i en la major part del continent que es desenvolupava amb les fàbriques va portar a una classe empresarial que s'interessava més pel creixement, la innovació, la creació d'alguna cosa gran, que no pas per la riquesa en si o la vida de luxe i consum que s'haurien pogut permetre. Una certa austeritat era un valor. Fins i tot Adam Smith, en un treball que exerceix un enorme contrapès als conceptes més gastats de *La riquesa de les*

nacions, aposta per no deixar-se portar per un excessiu i incontrolable economicisme. En l'interessant llibre *Teoria dels sentiments morals*, afirma la repugnància que li provoca «la disposició a admirar, i gairebé a idolatrar, els rics i poderosos, i a menysprear i a ignorar les persones pobres i de condició humil». Condemna la corrupció d'«els sentiments morals» que provoca la cobdícia, i afirma que «cap societat pot prosperar i ser feliç si la majoria dels seus membres són pobres i desgraciats». Com sembla evident, Smith va fer alguna cosa més que escriure la famosa conjectura de la mà invisible.

Però més que dels sentiments morals, l'aposta per posar límits a la desigualtat provindrà del pragmatisme. Calia contraprogramar els plantejaments obreristes i revolucionaris, especialment quan el triomf de la Revolució Russa va convertir, almenys durant uns anys, el socialisme en alguna cosa més que una pura utopia. La por de la revolució va fer molt en pro de la configuració del consens per a la construcció de l'estat del benestar després de la Segona Guerra Mundial entre liberal-conservadors, per una banda, i la socialdemocràcia, per l'altra. Serà Keynes qui aportí la fonamentació i qui expliqui la necessitat d'un intervencionisme estatal per poder mantenir en el temps l'economia de mercat i el sistema capitalista. O es posava un cert ordre a l'economia des del sector públic, o el *laissez faire* i la mà invisible com a únics reguladors portarien el capitalisme al col·lapse. No hi ha pretensions d'equitat o de justícia social, només necessitat. Pragmatisme en estat pur en el marc de la confrontació de blocs.

Des del punt de vista de la teoria, va ser Friedrich A. Hayek qui va mantenir viva la flama de l'individualisme implacable durant els anys de predomini del keynesianisme, l'economia social de mercat i les societats inclusives. Va lliurar la batalla de les idees sabent que passarien dècades fins a poder des-

plaçar un Keynes hegemònic en la macroeconomia universitària. Entre *Camí de servitud*, de 1944, i *La fatal arrogància. Els errors del socialisme*, de 1988, va desplegar una àmplia producció teòrica i acció propagandística, en què destaca la creació de la Societat Mont Pèlerin com a primer *think tank* de signe ultraliberal al qual assisteix un jove Milton Friedman que acabarà sobresortint com a icona del neoliberalisme i del mercat infal·lible.

La desigualtat social era consubstancial en la filosofia de Hayek, una realitat «natural». Una desigualtat, en primer lloc, entre els homes. Cada individu és únic i irrepetible, combinació d'aspectes genètics, educacionals i culturals. Milton Friedman i l'Escola de Chicago van continuar i fins i tot van radicalitzar els plantejaments de Hayek en pro de l'hegemonia del mercat desregulat i la imposició d'un individualisme extrem que va portar a Margaret Thatcher, una de les seves més importants seguidores, a considerar que no existeix la societat, sinó només individus i famílies. Friedman fou conegut sobretot pel repetitiu mantra de la doctrina monetarista reiterada fins a l'avorriment, fet que va induir l'economista del MIT Robert Solow a ironitzar: «A Milton tot li recorda l'oferta monetària. Bé, a mi tot em recorda el sexe, però no ho poso per escrit». Friedman es va adjudicar un gran paper com a propagandista de les virtuts del lliure mercat i de les maldats de la intervenció pública, fet que el va convertir en un personatge popular. Va escriure i es va posicionar sobre tota mena de temes, lliurant la seva batalla particular a favor de la liberalització extrema. Es va pronunciar contra el proteccionisme, contra les reglamentacions, contra els convenis col·lectius i contra els salaris mínims. Portava les idees del lliure mercat fins al límit i més enllà. Va acabar abraçant una fe, fent una funció política, on no hi havia lloc, ni s'ac-

ceptaven, les matisacions ni els dubtes. Una prova d'això és la seva actitud furibunda contra la càrrega fiscal: «Estic a favor de reduir impostos sota qualsevol circumstància i per qualsevol excusa, per qualsevol raó, en qualsevol moment que sigui possible».

En els últims decennis, l'intent de situar la competència econòmica i l'individualisme com a «estat natural» ha estat portat al paroxisme. Com fa notar de manera eloqüent el novel·lista J. M. Coetzee, «l'afirmació que el nostre món s'ha de dividir en entitats econòmiques competitives, és exagerada. Les economies competitives van aparèixer perquè vam decidir crear-les. La competència és un substitut sublimat de la guerra». Zygmunt Bauman també va alertar sobre les premisses «inqüestionables» en relació amb l'economia, i al fet que són proposicions purament ideològiques o justificatives. Així, formarien part d'aquesta categoria de veritats inqüestionables, el creixement econòmic com a única dinàmica possible, el creixement del consum com una carrera inacabable darrere de la felicitat, el caràcter «natural» de la desigualtat entre els homes i la competitivitat com a via per accedir al que hom «mereix». Com és sabut, Keynes considerava l'avarícia i la fixació excessiva en els temes econòmics com una cosa detestable, ja que un cop resolts els problemes pràctics, considerava que l'economia era una activitat poc interessant i que els homes havien de dedicar el seu temps i els seus esforços als temes vitals que sí que valen realment la pena. En tot cas, en la cultura thatcheriana, dominant en les últimes dècades, s'han imposat el que Daniel Dorling anomena els «principis d'injustícia», segons els quals l'elitisme és eficient, en la mesura que l'expansió de les capacitats que només tenen alguns (pocs) acaba beneficiant a molts; que la cobdícia no és un defecte sinó un valor, en tant que acaba

afavorint el conjunt, encara que sigui a costa de l'exclusió d'uns quants, fet que és inevitable i realitza una funció social positiva; finalment, aquests principis injustos establerts considerarien que el dolor que generen la pobresa, la desigualtat i l'exclusió és inevitable. El càstig com a revers del premi, la lògica de l'estímul capitalista, la condemna a la llibertat. No hi ha res més ideològic que reduir la injustícia a un fet de normalitat. De fet, durant molts segles la creença en la desigualtat natural dels individus pel seu talent i les seves habilitats va funcionar com el gran justificador de les desigualtats socials, juntament amb el component de resignació que hi aportava la cultura catòlica.

Per a Kaushik Basu, execonomista en cap del Banc Mundial, la desigualtat actual té uns nivells desconeguts i inacceptables. Que les deu persones més riques del món percebin juntes el mateix ingrés que obtenen els quaranta milions d'habitants de Tanzània és insostenible econòmicament i moralment. Com ho és per a aquest economista hindú que actualment la diferència entre el salari mitjà dels treballadors americans i el dels grans directius es multipliqui per unes injustificables quatre-centes vegades.

Per a Josep Ramoneda, amb el terme «qüestió social» es pretén emmascarar la desigualtat, així com amb els problemes de justícia i d'igualtat es pretén amagar el que és un conflicte d'interessos. Se'ns pretén vendre que la desigualtat és una cosa consubstancial a la condició humana i a la vida, i que l'únic que es pot fer pels desafortunats és expressar compassió. «Les lluites socials dels segles XIX i XX van aconseguir convertir la compassió en drets.» Ara es pretén abolir aquests drets, perquè segons el punt de vista liberal-conservador s'han convertit en una nosa per al creixement i la competitivitat. I, en aquestes dècades d'hegemonia conser-

vadora, «els diners s'han imposat com el valor social de referència, i llibertat i benestar han estat reduïts a la dimensió econòmica».

L'economista nord-americà Tyler Cowen ha teoritzat com la centralitat tecnològica creixent no fa sinó generar majors desequilibris i desigualtats entre individus. «S'ha acabat el terme mitjà», argumenta. Anem cap a un mercat laboral bifurcat, polaritzat en dos camps entre un percentatge de treballadors, baix, «que els va molt bé» i un percentatge alt «que no els va gens bé», segons la definició de l'economista del MIT David Autor. Ja abans de la crisi, però especialment amb la seva arribada, el que han anat desapareixent són els salaris mitjans, amb una aflluència a la desocupació que només es contraresta per una tendència molt promoguda de derivar cap a l'autoocupació. Certament, no és el mateix, encara que les estadístiques ho puguin confondre, ja que molta autoocupació és pura subsistència o poc més que micro-treballs. L'augment de la productivitat de les últimes dècades no s'ha correspost amb un augment proporcional dels salaris, com indicaria la teoria econòmica, sinó amb un estancament i un retrocés. Alguna cosa té a veure amb això la possibilitat de deslocalització i la tendència a la igualació del preu dels factors.

Algunes xifres de la desigualtat creixent

Una societat desigual és una societat ansiosa, fàcilment entregada a aquest «consum posicional» que tan poc aporta a la felicitat general, però que contribueix significativament a una producció insostenible.

Tim JACKSON

Les dades sobre el creixement imparable de la desigualtat en les últimes dècades resulten no qüestionables. Ha augmentat –diguin el que diguin els publicistes de la mundialització– la població en situació d'extrema pobresa al món, encara que en alguns països emergents hagi funcionat parcialment l'ascensor social i el vessament de la riquesa. Hi ha més gent que mai que viu amb rendes inferiors als dos dòlars per dia. Però a aquesta pobresa dels països pobres –diguem-ne tradicional–, s'hi ha sumat en els últims anys la nova pobresa que es concentra en els barris degradats de les ciutats dels països rics, formada per una massa creixent d'exclusos. Nova York és un cas paradigmàtic de com dues ciutats conviuen en una de sola. La mateixa administració municipal considera que si als pobres de solemnitat s'hi sumen els «gairebé pobres», que no es poden mantenir i requereixen subsidis, la dimensió dels exclusos puja al 50 % de la població de la ciutat. A Barcelona, la pobresa representa el 20 % de la població i un 10 % més es troba en la zona de risc d'exclusió. Que el rendiment anual dels actius de les deu persones més riques del món multipliqui per tres l'ingrés dels setanta milions de persones que viuen a Etiòpia és mentalment inassumible, i s'hi torna més encara si pensem que dins d'Etiòpia també hi ha rics i que, per tant, la bretxa d'ingrés de la majoria d'etiòps és encara més gran. Mentre la renda per càpita a Luxemburg és de 78.668 dòlars anuals, al Congo és de només 300 dòlars. Això, alguna cosa deu tenir a veure amb la globalització, la mobilitat del capital i la força de treball altament qualificada i la immobilització dels pobres i dels drets socials. Pel periodista Martín Caparrós caldria tornar el sentit a les paraules, i el fet que cada dia morin al món 25.000 persones per causes relacionades amb la fam, hauria de provocar reaccions. El tema de la fam no és imperso-

nal, encara que es tracti d'aquesta manera; són persones i sofriments nombrosos, però concrets. El pitjor cercle viciós és el de les mares mal alimentades criant fills subdesenvolupats. Els termes tècnics, com el de «malnutrició estructural», no fan menor el problema, encara que ho pretenguin.

Els patrimonis concentrats per les quinze majors fortunes del planeta superen el PIB de tots els estats al sud del Sàhara, exceptuant Sud-àfrica. El volum de negoci de General Motors excedeix el PIB de Dinamarca; i el d'Exxon Mobil, el PIB d'Àustria. La facturació de cadascuna de les cent corporacions transnacionals més importants excedeix la totalitat de les exportacions dels cent vint països més pobres del planeta. Les dues-centes multinacionals més importants controlen el 23 % del comerç mundial. Tim Jackson ha posat èmfasi en la diferent naturalesa entre el creixement econòmic i la prosperitat. Que hi hagi mil milions de persones al món que viuen amb menys d'un dòlar diari, la meitat del que costa un caputxino en un Starbucks, posa de manifest el caràcter poc seriós amb el qual ens aproximem al tema del creixement i la seva relació amb els nivells de pobresa. Vivim en un món on hi ha notòries «illes de prosperitat enmig d'oceans de pobresa», en la feliç definició de l'ecologista indi Madhav Gadgil. S'ha establert en el nostre món una visió perversa de la prosperitat, consistent en la incessant recerca del més i més, mentre una cinquena part de la població mundial només obté un 2 % dels ingressos mundials i, en contrast, el 20 % en millor posició n'acapara el 74 %. Una concepció del benestar bastant peculiar, i alhora restringida, dels seus beneficiaris.

Joseph Stiglitz ha fet notar la importància dels ritmes i els temps en els processos d'obertura econòmica, perquè els efectes benefactors superin tot el que no és desitjable. Les obertures comercials, si es fan a gran velocitat, en el

curt termini sempre generen pobresa. El problema de l'FMI i de la filosofia del Consens de Washington és no haver entès que per liberalitzar les economies no només es necessiten decrets desreguladors, sinó que es requereixen també canvis en la societat que tenen un tempo més llarg, i que casen malament amb les presses.

El predomini absolut del mercat desregulat va ser presentat com el nou paradigma que havia d'augmentar la riquesa i el benestar de tots. Però les coses no van anar exactament d'aquesta manera. Els beneficis de les grans corporacions sí que van augmentar, com ho va fer la renda d'un sector molt minoritari de la població dels països pobres. No es pot negar que als països més endarrerits una part de la població agrària ha obtingut ocupació en les noves indústries que s'hi han establert, i han millorat una mica els seus ingressos, encara que amb els salaris de misèria assignats es fa difícil poder parlar d'una millora del benestar. Però, en canvi, el que sí que han perdut és protecció i han assumit un nivell de risc molt gran, que sovint els porta a la desocupació, per a la qual no hi ha cap classe de cobertura. En els anys estel·lars de la globalització, entre 1990 i 1998, els 2.718 milions de pobres extrems del món (amb ingressos inferiors a dos dòlars diaris) van augmentar en cent milions de persones més. No és exactament el que s'havia dit que passaria. Resulta paradoxal que al món hi hagi més de dos mil milions de persones amb problemes de salut relacionats amb l'alimentació. La meitat pateix obesitat com a resultat d'un excés d'ingesta de calories, mentre l'altra meitat pateix d'anèmia extrema per desnutrició.

A partir dels anys vuitanta del passat segle, es va produir la confluència del predomini polític i econòmic liberal-conservador amb el procés de mundialització del comerç i de

la circulació de capitals, que va ser possible gràcies al paper de les grans institucions internacionals (FMI, BM, OMC) de condicionar les ajudes als països a la seva obertura a la nova configuració de la producció i del comerç mundial, així com a la ràpida mutació dels països de l'òrbita soviètica cap a la versió més extrema de l'economia de mercat, alhora que el sistema de planificació centralitzada havia fet implosió i les antigues elits es demostraven extremadament voraces per assumir el nou rol de classe dirigent de la versió més *hard* del capitalisme. A més a més, s'hi podria afegir la disminució del cost dels transports a llarga distància i les immenses possibilitats de gestió i de comunicació que feien possibles el desenvolupament de la informàtica i les noves tecnologies de la comunicació. La internacionalització d'alguns factors econòmics no era un tema intranscendent, com tampoc els seus efectes en la societat no resultaven neutres. Les grans corporacions prenen el comandament, les fusions els donaven una nova dimensió més d'acord amb el nou escenari i la possibilitat dels estats nacionals per sotmetre la dinàmica econòmica als interessos de la col·lectivitat anaven perdent eficàcia. A més, es condicionava els estats nacionals a irreversibles processos de desregulació comercial i financera amb l'objectiu que la riquesa es multipliqués i fluís, fent augmentar el nivell general de l'economia, també en els països endarrerits o en vies de desenvolupament.

Mentre uns dos mil milions de persones tenen uns ingressos diaris inferiors als dos dòlars, la família Walton, propietària de Wal-Mart, ingressa uns beneficis anuals de prop de vint mil milions de dòlars, és a dir, l'equivalent al salari anual de trenta milions d'aquests treballadors que no han tingut la sort de caure en el costat bo de l'economia mundial. I no és que aquesta acumulació de capital en mans de la famí-

lia Walton reverteixi en pro d'accions inversores que millorin l'economia i la productivitat a través d'investigació i desenvolupament. El que reinverteixen a Wal-Mart no contribueix sinó a empobrir àmplies zones de l'Amèrica mitjana on l'«efecte Wal-Mart» actua com una autèntica pluja àcida d'empobriment darrere dels seus baixos preus, o bé s'ho gasten en sofisticats refugis antiatòmics en mansions de gust més que dubtós davant la catàstrofe que creuen que s'acosta. Té això algun sentit?

Fa poc més de dos-cents anys, en l'època de la Il·lustració, el nivell de vida de qualsevol lloc del planeta mai no arribava a duplicar el de la regió més pobre. Avui el país més ric, Qatar, presumeix de tenir una renda per càpita que és 428 vegades la del país més pobre, Zimbàbue. Però si prenguéssim com a referència les rendes més altes de Qatar i les més baixes de Zimbàbue, la xifra resultant resultaria gairebé pornogràfica. No és només que les rendes no s'hagin «filtrat» dels països rics envers els pobres, com havien previst els sacerdots de la nova veritat del mercat eficient, és que tampoc no ho han fet dins dels mateixos països. Als Estats Units, i per no anar de manera demagògica als extrems màxims, la renda mitjana del 10 % més ric representa catorze vegades la renda del 10 % més pobre. Certament, els nivells de desigualtat per països encara difereixen, si bé la tendència és a convergir. Els països amb un major paper de l'Estat en l'economia tenen nivells de desigualtat notablement menors que aquells en els quals el paper públic ha estat anecdòtic. Mentre a Suècia el 20 % més ric disposa del 36 % de la riquesa, als Estats Units el 20 % més ben situat acumula el 84 % de la riquesa; la diferència encara és abismal. Segons el PNUD (Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament), 2.500 milions de persones no tenen llum elèctrica, 2.400 milions no

tenen accés a serveis sanitaris, 1.500 milions no tenen aigua potable, cosa que comporta 30.000 morts diàries pels problemes de salut, i encara gairebé 1.000 milions d'adults estan condemnats per l'analfabetisme. A partir d'aquestes dades, sostenir una visió planetària de progrés és pur cinisme. I no és només un problema d'escassetat, sinó de repartiment. El 15 % de la població mundial realitza el 70 % del consum. Les dues-centes persones més riques, tenen el mateix que tres mil milions de persones. I el que és pitjor no és el retrat fix, sinó la tendència a un augment continu de la desigualtat. Als Estats Units, quatre-centes persones dominen el 12 % del seu PIB i un 1 % de la població té ingressos equivalents als del 95 % dels seus ciutadans. Quin sistema social és aquest? A Espanya, la situació no és millor. Mil persones controlen el 75 % del PIB i vint famílies són propietàries d'una quarta part del capital de les empreses de l'Ibex.

La crisi va etzibar un cop dur inicial a la classe milionària del planeta, amb la fallida bancària, els negocis fets amb esquemes Ponzi i la pèrdua de valor dels innovadors productes financers sorgits en les últimes dècades de barra lliure en el sector financer. Però en aquests anys, amb noves oportunitats i amb un sector financer que ha tornat a ballar-la, els grans patrimonis no només s'han refet, sinó que s'han multiplicat. Si l'any 2008 el patrimoni de les cent tres mil persones considerades superriques (amb més de trenta milions de dòlars) va caure un 20 % en un sol any, s'avalua que el 2011 ja havia remuntat un 33 %. Els diners atrauen els diners. Aquest procés de concentració no s'esdevé només en temps de crisi. Als Estats Units, la renda real de l'1 % de les famílies més riques es va incrementar en un 278 % des de la pujada al poder de Reagan (1981) fins a l'inici de la crisi econòmica, mentre les rendes de la classe mitjana es revaloraven en un

35 %. En el PIB la caiguda del factor treball també ha estat una constant, del 69 % al 61 % en el mateix període als Estats Units, mentre que a la Gran Bretanya ha caigut del 65 % al 53 %. La concentració de la riquesa en l'1 % més benestant de la població no és només privativa dels països capitalistes tradicionals i convencionals. En la Xina emergent, es calcula que l'1 % més poderós ha acaparat més del 50 % de la riquesa del país. Entre la primera crisi del petroli, de 1973, i el 2011, la productivitat va augmentar un 80,4 %, mentre que els salaris només ho van fer un 10,7 %.

El tema de la desigualtat s'ha convertit en un tema estel·lar en les tertúlies econòmiques i polítiques, i no és imaginable que comenci a perdre vigència, almenys durant uns anys. No es tracta només d'una major sensibilitat social i mediàtica cap a la iniquitat, per efecte evident de la crisi econòmica i social que s'inicià el 2008. La desigualtat ha deixat en una situació difícil el mateix sistema econòmic i ens trobem al final d'un trajecte en què s'imposa un canvi de paradigma o, si se'm permet, un New Deal, un nou repartiment de treball, de renda, d'oportunitats i d'objectius. La preocupació pel fenomen de la desigualtat ni és recent, ni preocupa només els sectors socials exclosos o els radicalitzats políticament. No és un mantra que correspongui només, ni especialment, al moviment dels altermundistes o al dels indignats. Tampoc el relleu dels problemes de pobresa i de desigualtat no és un argument dels perdedors i dels que puguin sentir ressentiment social per no haver tingut sort en el repartiment cinematogràfic de la vida. Alguns prestigiosos economistes i pensadors socials, amb fama de sensats i moderats, fa anys que diuen que un model de desigualtat creixent és insostenible en termes econòmics, en termes socials i en termes polítics, i que pot ser la primera víctima de la polarització el mateix

sistema democràtic, el qual se sosté sobre uns nivells mínims d'estabilitat que emanen d'uns certs límits a la iniquitat. Com coneixen bé els països del Tercer Món, no hi ha cohesió social sense un mínim de benestar compartit. Fa cinc-cents anys, les regions més riques només multiplicaven per 1,8 vegades la riquesa de les regions més pobres. Avui dia, la disparitat regional màxima de la riquesa ja requereix d'un multiplicador de vint. El 1970 hi havia uns noranta milions de desnodrits a l'Àfrica, el 2010 van sobrepassar els quatre-cents milions. Això no és progressar adequadament!

Dani Rodrik, un dels economistes actuals més prestigiosos, ha qüestionat a fons molts aspectes de la globalització econòmica, arribant a la conclusió que tal com s'ha plantejat, amb els ritmes establerts, ha acabat per convertir aquest concepte en incompatible amb la democràcia. Considera que els avantatges de la globalització són més que discutibles, de manera que no tindria gaire sentit sacrificar el sistema democràtic a l'altar d'una economia mundial que ha generat més problemes i desigualtat que no pas solucions i benestar a la majoria de la humanitat. La seva aposta és clara, tornar a les democràcies polítiques dels estats nació per, a partir d'aquí, globalitzar allò que sigui compatible amb els interessos generals i amb el manteniment del sistema democràtic.

Ulrich Beck ha destacat que moltes parts del Tercer Món «mostren avui a Europa la imatge del seu propi futur», en forma d'extensió del sector informal de l'economia i la flexibilització del treball, de la desregulació legal de grans sectors de l'economia i de les relacions laborals, de la pèrdua de legitimitat de l'Estat, del creixement de la desocupació i la subocupació, de la intervenció més enèrgica de les corporacions multinacionals i dels elevats índexs de violència i

crims quotidians. Això Beck ho escrivia i ho prefigurava l'any 2000. El que era una possibilitat negativa fa uns anys, avui ja s'ha convertit en una descripció de la realitat. Hi ha una pobresa tradicional en creixement, segons assenyalen les Nacions Unides, però hi ha també una nova pobresa al món desenvolupat: la dels creixentment exclosos i la dels que cauen en la «trampa de pobresa» de l'endeutament. Mentrestant, el 20 % de la població en una millor situació consumeix sis vegades més de menjar, energia, aigua, transport, petroli i minerals que els seus pares. No és estrany que Beck es preguntés si no devíem estar vivint en una «irresponsabilitat organitzada». Segons dades del 2012 del Boston Consulting Group, l'import global del patrimoni privat financer, gestionat des d'institucions financeres, era de 135,5 bilions de dòlars, gairebé el doble del PIB mundial agregat.

La desigualtat i el col·lapse de l'economia

Com la resposta del govern a una demanda insuficient provocada per la desigualtat va donar lloc a una bombolla i a més desigualtat.

Joseph STIGLITZ

Contràriament al que s'havia promès, el conjunt del procés econòmic que ha acompanyat la globalització no ha suposat un major anivellament de la riquesa, sinó un accentuat augment de la desigualtat. I una disparitat entre els països, en la mesura que el creixement elevat del PIB de molts d'ells té poc a veure amb un augment substancial de la renda disponible. Certament, en alguns països llatinoamericans, als «tigres asiàtics» i a la Xina la millora dels nivells de benes-

tar de la població han estat considerables si tenim en compte d'on provenien. La desigualtat més gran, però, és la que s'ha produït en la distribució de la renda dins de cada país, augmentant la concentració de la riquesa en unes poques mans, mentre que la majoria de la població –els sectors més populars, però també les classes mitjanes– ha vist com se li reduïa progressivament la capacitat adquisitiva, quan no ha passat directament a formar part del grup dels desocupats i els exclosos.

La globalització ha incidit de manera negativa en relació amb els nivells salarials, desmuntant a l'interior dels països occidentals el poder compensatori dels sindicats amb l'amenaça de la fugida de capitals i de la deslocalització en el cas que els treballadors es posessin massa exigents respecte als seus drets i salaris, fet que ha actuat com a mecanisme de contenció i de disminució de les retribucions. Però el mateix passa en els països en vies de desenvolupament, que atrauen inversions industrials amb baixos salaris i una escassa normativa laboral. Qualsevol intent dels governs d'augmentar el salari mínim, o bé qualsevol mobilització de treballadors exigint condicions més dignes, comporta l'amenaça d'anar-se'n a un altre país, amb una «millor disposició» a acceptar les regles de la precarietat. Unes normatives laborals cada vegada més laxes continuaran l'espiral descendent mentre continuï la carrera de mínims per a la mà d'obra barata i les exempcions fiscals. A Espanya, un de cada tres llocs de treball ja és eventual, com ho són la immensa majoria de les noves contractacions, moltes de les quals no superen la setmana de durada. La caiguda del component salarial fa descendir la demanda en l'economia, amb la paradoxa que justament a les societats definides pel consum es va perdent capacitat de consumir. A més de l'impacte negatiu en

la qualitat de vida, la desigualtat també té un efecte advers en el rendiment econòmic.

L'atur és un altre dels efectes que tendeix a engrandir la desigualtat social i de rendes. En la major part dels països occidentals, la deslocalització ha suposat el sorgiment d'un atur estructural més enllà de les situacions excepcionals de crisi o de depressió econòmica. L'especialització terciària, quaternària o quinària d'aquestes economies, no pot absorbir la mà d'obra que perd el seu lloc de treball en el sector industrial. La ciutat de Detroit ha perdut més de la meitat de la seva població a partir de la deslocalització de les grans fàbriques de l'automòbil. L'atur s'ha convertit en un mal endèmic sense solució a partir de l'aposta per les «fàbriques buides» al tradicionalment fabril món capitalista. Un atur que també contribueix a pressionar els salaris a la baixa, en la mesura que les polítiques econòmiques de signe més liberal vigents no focalitzen aquesta problemàtica com a central. El liberalisme considera que les expectatives salarials excessives són les que mantenen les elevades taxes d'atur i que si el mercat laboral es desregulés, l'oferta i la demanda es tornarien a trobar. Molt a la baixa, això sí. Encara que les assegurances d'atur i les prestacions socials mitiguin els problemes de pobresa i exclusió d'aquests col·lectius que van quedant al marge, el desmantellament de l'estat social i la disminució dels ingressos fiscals comporten que les ajudes només cobreixin mínims de subsistència. Als països en vies de desenvolupament, la desocupació té connotacions més dramàtiques per als que la pateixen, ja que la manca de cobertures socials els situa directament en la indigència. Els efectes acordió de les comandes industrials es fan sense costos per a les empreses i per a l'Estat. Sense costos econòmics, millor dit, perquè els costos socials i polítics, l'augment de la delinqüència i la in-

seguretat i els perills d'inestabilitat i de conflicte acaben generant sempre conseqüències.

Durant uns anys, la bretxa entre el que els treballadors ingressaven amb el seu salari i el que se'ls induïa a gastar es va cobrir amb la proliferació de la targeta de crèdit i les facilitats d'endeutament per al consum. Com assenyala David Harvey, el 1980 una família nord-americana devia al voltant de 40.000 dòlars (constants), però en començar la crisi i després de tantes facilitats creditícies, el deute havia pujat fins als 130.000 dòlars per família. El deute de les famílies dels treballadors i els seus salaris progressaven a ritmes molt diferents, i fins i tot evolucionaven en sentits inversos. Es van haver d'anar relaxant les exigències per a la concessió de crèdits, fins a arribar a desvincular-se de si es disposava de contracte fix, i el sistema de titulització hipotecària creava la ficció que disminuïa el risc perquè es dispersava; era com si ja no existís. El problema fou que els directius bancaris, així com els auditors i els que formaven part dels ens reguladors, també ho van creure. El palanquejament dels bancs creixia fins a situar-se en proporcions de 30 a 1.

La tributació és l'altre gran aspecte que genera una creixent desigualtat en lloc de fer una funció mitigadora. La fiscalitat progressiva, que havia estat una de les grans conquestes modernes i que contribuïa al manteniment de la demanda efectiva, com molt bé havia fet notar Keynes, s'ha anat desnaturalitzant. La manca de recursos dels estats, els dèficits crònics, no se solucionen només disminuint la despesa social, sinó també augmentant la pressió fiscal sobre els trams baixos i mitjans, sobre les rendes del treball més que sobre les rendes del capital. És una opció ideològica, però també el resultat de la capacitat de pressió que tenen les rendes més elevades per poder optar a sistemes comple-

xos de tributació que els permeten beneficiar-se d'exempcions i desgravacions, a més de poder recórrer a l'evasió fiscal a través de paradisos internacionals.

La manca d'una harmonització fiscal internacional, especialment pel que fa a l'impost de societats i del patrimoni, converteix les grans fortunes i les rendes més elevades en incontrolables. Els buits legals i les disposicions especials desvirtuen molt les normes impositives. El resultat és que les grans fortunes i les grans corporacions liquiden a uns tipus tributaris escandalosament baixos, i això provoca falta d'equitat i debilita els recursos dels quals disposen les administracions públiques. En el cas d'empreses transnacionals, que operen al mateix temps en molts països, que treballen amb components dels seus productes de mil procedències i que munten a tot arreu, és força difícil establir on han de tributar, i encara més controlar quan han de tributar. Les taxes impositives de repatriació de capitals acaben tenint efectes perversos, ja que el capital no retorna, o ho fa amb amnisties fiscals com la duta a terme a Espanya o amb l'establiment de períodes que irònicament s'anomenen «vacances fiscals».

L'estat del benestar és la víctima d'aquesta fiscalitat desigual i globalment insuficient. Al liberal-conservadorisme hegemònic no sembla que això el preocupi gaire, en la mesura que mai no ha cregut en aquest model anivellador i cohesionador de la societat –de fet l'ha combatut. Però, justament, el debilita quan més necessari seria per fer de matalàs d'una desigualtat que es va convertint en extrema. El problema derivat és que es va trencant la cohesió social, el contracte social, i es perd la confiança entre els governs i els seus ciutadans. Quan es percep que el sistema econòmic i polític s'ha convertit en injust, quan la ciutadania considera que les estructures polítiques actuen arbitràriament a favor

dels poderosos, quan s'adverteix que la política no respon a la gestió dels interessos generals, la consideració de la política i dels seus governants disminueix, les societats tendeixen a fracturar-se i el sistema democràtic, a debilitar-se. El poder excessiu dels diners acaba buidant la democràcia i la posa en perill.

El problema principal no és només l'insostenible augment de la desigualtat, sinó el fet que els sectors econòmics i polítics dominants no ho perceben com un problema. Un cert liberalisme sempre ha cregut en la desigualtat com un element incentivador i dinamitzador dels individus, que els confronta a la seva realitat i els indueix a esforçar-se. Aquesta visió de la desigualtat com a motor que incita a actuar, es complementa amb la naturalitat amb què es justifiquen les altes remuneracions, sovint escandaloses, dels executius d'empresa i del món de les finances, basades en un sistema de compensacions tan pervers –com ha demostrat la crisi actual–, que impulsa aquests directius a assumir grans nivells de risc per assolir objectius que els permetin cobrar les seves gratificacions i remuneracions variables. Es considera que, d'acord amb la teoria de la productivitat marginal, la remuneració ha de ser proporcionada a la contribució que es fa a la societat. Qui pren grans decisions econòmiques no sol contemplar l'escenari que no siguin reeixides: si surt bé, guanyen molts diners i, si no, se socialitzen les pèrdues. Alguna cosa hi ha en això de falta de moralitat i d'esperit desmesurat de lucre, de cobdícia, a més d'una certa manca de proporció i de lògica. Com també hi hauria molt a dir sobre els canvis que hi ha hagut en la cultura directiva de la gestió empresarial. Hem passat d'un món en el qual mantenir l'ocupació era un objectiu corporatiu i on, per tant, en èpoques de crisi, els beneficis empresarials suportaven, fins on

podien, la càrrega, al predomini d'una cultura de gestió en què la meta primordial és el manteniment dels beneficis i, així, al primer indici de contracció, no es dubta en absolut a deixar al carrer una part de la plantilla o la seva totalitat. Els acomiadaments, que eren viscuts com un fracàs en la cultura empresarial de fa unes dècades, ara són esgrimits com el resultat de la fortalesa, la capacitat de decisió i el lideratge dels directius, com si fossin una condecoració. Resulta paradoxal però eloqüent que el banc que simbolitza el desencadenament de la crisi financera del 2008, Lehman Brothers, els tres últims anys pagués al seu president, Richard Fuld, tres-cents quaranta milions d'euros de remuneració. Qualificar-ho d'indigne o d'inadequat seria del tot insuficient.

Analitzant llargues sèries històriques, Thomas Piketty posa en evidència com la taxa del rendiment privat del capital pot ser de manera duradora i continuada molt més alta que la taxa de creixement de la renda i de la producció. Una força desestabilitzadora inquietant en la mesura que els patrimonis que procedeixen del passat tenen un ritme de progressió molt per sobre de la producció i dels salaris, i d'aquesta manera «l'empresari tendeix a transformar-se en rendista i a dominar cada vegada amb més força als que només posseeixen el seu treball». La taxa de creixement de la producció i dels salaris es mou, a llarg termini, entre l'1 i l'1,5 % anual de creixement, mentre que les rendes del capital oscil·larien entre el 2 i el 4 % anual si són petits capitals, i entre el 6 i el 7 % entre les grans fortunes.

Mirat amb una certa perspectiva, el desplaçament de la producció manufacturera cap al Tercer Món amb el control del procés per part de les grans corporacions té alguna cosa d'establiment d'una indústria rendista del Primer Món. Centrada la matriu en activitats terciàries i fonamentada en la

propietat del coneixement tecnològic, el disseny de productes, la investigació i el desenvolupament, no es fa sinó drenar el valor de la manufactura dels nous països industrials, en una mena de nova activitat «extractiva», en què els guanys procedeixen de l'espoliació de l'esforç i el treball de molts, a canvi de molt poc. Gràcies a la lliure mobilitat del capital, es tanca a Occident el «sistema de fàbrica», el qual es permet explotar reserves immenses de mà d'obra que tenen com a condició, justament, la seva immobilitat.

Jeffrey Sachs ha explicat bé com el problema de l'economia actual no és de productivitat, sinó de la manera com vivim aquesta productivitat. «El ressò del consumisme que sona sense parar a cada cantonada ha portat a una extrema miopia, a una addicció al consum i a l'afebliment de la compassió.» No hauríem d'abaixar la guàrdia, ja que, si ho fem, renunciarem a l'exercici del poder que ens correspon com a ciutadania. «Com a individus, necessitem recuperar l'equilibri de les nostres pròpies vides entre treball i oci, estalvi i consum, interès propi i compassió, individualisme i ciutadania.»

La fractura de la societat i la impossibilitat de la democràcia

L'únic que va sorgir del thatcherisme foren els vividors, l'excessiva influència de les finances, el triomf del centre comercial sobre la botiga de la cantonada, el fetitxe entorn de l'habitatge i... Tony Blair.

Yannis VAROUFAKIS

Sembla bastant demostrat que l'enriquiment del segment dels molt rics no repercuteix en un degoteig cap als de baix,

de la mateixa manera que ha resultat ser una farsa que la globalització comportaria un augment global de la riquesa mundial. Com bé ha argumentat Robert Skidelsky, «el mite que la marea creixent aixeca tots els vaixells ja no enganya ningú, en l'actualitat». Cada vegada és més il·lusòria la imatge de l'ascensor social, que ha estat el gran atractiu de l'economia de mercat per a àmplies capes mitjanes i treballadores. Un cop es demostra la impossibilitat d'ascens, ja que el talent, l'esforç i el treball no serveixen per millorar la situació, alguns acords tàcits, alguns consensos sobre els quals es va construir el model social europeu, si bé no entren en crisi almenys deixen de tenir el mateix sentit que van tenir durant gairebé les quatre dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial. Per a Claudio Magris, «la caiguda del comunisme sembla sovint que arrossega amb ell mateix, en un descrèdit generalitzat, no solament el socialisme real, sinó també les idees de democràcia i progrés, la utopia de la redempció social i civil». Tal com ho ha definit Juan Carlos Monedero, «va tornar l'economia i es va exiliar la política, reduïda a meres qüestions tècniques per transformar els vots en governs». Louis D. Brandeis, jutge del Tribunal Suprem dels Estats Units, ho va deixar meridianament clar: «Podem tenir democràcia en aquest país, o podem tenir una gran concentració de riquesa en mans d'uns pocs, però no podem tenir les dues coses alhora».

Ulrich Beck ha escrit sobre el fet que la ruptura de la societat del treball esquerra l'aliança històrica entre capitalisme i democràcia. Considera que la democràcia va néixer a Europa i als Estats Units com a «democràcia del treball», en el sentit que la societat democràtica recolza sobre el repartiment del treball remunerat. El «capitalisme esmoreït» de les dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial ara ha mort. Per

a Beck la conclusió és meridianament clara: «Sense seguretat material no pot existir llibertat política, ni per tant democràcia de cap mena; i llavors tots ens veiem amenaçats per nous i antics règims i ideologies totalitàries». La pregunta que es pot plantejar és absolutament pertinent i ens situa en una cruïlla: és possible la democràcia més enllà de les «seguretats» de la societat de treball? A mesura que l'ocupació es fa més precària, les bases de l'estat del benestar es deterioren i «les biografies normals es desvertebren; la pressió sobre l'estat del benestar, sempre creixent, no pot finançar-se a través d'una borsa pública plena de forats». Per a Joseph Stiglitz, som davant «les restes del naufragi d'un capitalisme disfuncional» que la crisi s'ha cuidat d'evidenciar. Quan es deroga el contracte social, quan es trenca la confiança entre el govern i els ciutadans, el que es produeix és la desil·lusió, la manca de compromís i potser coses molt pitjors.

El sociòleg nord-americà Richard Sennet ha reflexionat sobre el concepte de dignitat en un món de desigualtat. La precarització té a veure amb les possibilitats de consum i de sosteniment dels individus, però té a veure també amb la dignitat, especialment quan els nivells de renda són tan extrems. Perdre el respecte és acceptar la manca d'estatus, de prestigi, de reconeixement d'honor i de dignitat. En la societat moderna la dignitat ha estat associada a la feina; i la dependència, a la vergonya. La compassió sovint fereix. Per a l'economista italiana Loretta Napoleoni, no és possible mantenir la ficció que es retornarà el deute privat i públic, ja que és impossible que es pugui fer. L'error va ser induir a l'endeutament per contrarestar la disminució d'ingressos per part de la majoria de la població. L'error conceptual ha estat considerar els diners com una mercaderia el preu de la qual és l'interès. L'extrema desigualtat en la qual un 10 % de la po-

blació posseeix el 85 % de la riquesa mundial, i la meitat més pobre ha de repartir-se'n un 1 %, crea una inestabilitat econòmica, social i política que posa en una situació difícil el sistema democràtic. «El capitalisme no pot continuar actuant com si no passés res», argumenta Napoleoni. Reduir les desigualtats no és només una qüestió de rendes, és també una qüestió de respecte, segons la feliç definició encunyada per Josep Ramoneda, que afegeix que cal un canvi cultural, de «reconeixement i respecte».

Richard Wilkinson i Kate Pickett van publicar un magnífic llibre en què, combinant la saviesa econòmica i el saber antropològic, han avaluat els costos de la desigualtat en forma d'infelicitat col·lectiva. Més enllà de l'efecte estrictament monetari, la desigualtat té efectes demolidors sobre la salut d'una part de la societat, en forma d'estrès i patologies diverses, així com el reforçament de la tendència a la no cooperació. Les societats desiguals, a part d'injustes, són insanes i costoses. No és tant el benestar de les persones, el que costa diners, sinó la seva infelicitat. Tenint en compte que la qualitat de les relacions socials es construeix sobre fonaments materials, l'escala de diferències de la renda té un efecte molt poderós en la nostra manera de relacionar-nos. Ja abans de la crisi econòmica de 2008, es produïen en el món occidental conductes antisocials que induïen alguns analistes a parlar d'una «societat fracturada». El col·lapse financer va desplaçar llavors l'atenció cap al concepte immediat d'«economia fracturada», però les disfuncions socials ja hi eren. Hi ha una cosa que pot semblar anecdòtica, però no ho és: per primera vegada en la història, en línies generals els pobres estan més grassos que els rics. Segons aquests autors, «la desigualtat es fica sota la pell», i és una evidència que com més desiguals són, les persones d'aquestes societats tenen més

problemes de salut, i de violència; augmenta l'ansietat, progressen les patologies psicològiques per falta d'autoestima i inseguretat social, la identitat social dels individus febles se sent amenaçada i apareixen la vergonya, l'orgull ferit i la por de perdre l'estatus. La desigualtat augmenta els fenòmens d'ansietat per ser socialment valorats de manera negativa.

Hi ha una correlació entre confiança i col·laboració, i la primera desapareix amb la desigualtat. Qui confia, tendeix a ser més procliu a cultures comunes i compartides. Si desapareix la confiança, no només disminueix el benestar de la societat civil, sinó la noció mateixa de pertinença a una societat. Es produeixen uns determinants psicosocials de la salut a més dels condicionants merament materials. La formulació «a més diferència de renda, menys cintura», expressa que el progrés de l'obesitat i del sobrepès en el món desenvolupat, especialment als Estats Units, té molt a veure amb l'«efecte consol» del menjar, que actua especialment sobre aquells qui pel seu baix nivell de renda se senten socialment exclosos, o bé en els límits de l'exclusió. La desigualtat també és correlacionaria amb el rendiment i les oportunitats educatives, o amb el recurs a la violència com a forma d'expressar l'orgull ferit. En definitiva, la desigualtat genera societats disfuncionals amb costos elevats i molta més infelicitat. Richard Layard, que ha desenvolupat el concepte d'«economia de la felicitat», explica com la desigualtat estimula l'impuls cap al consum, amb la qual cosa es genera una insatisfacció col·lectiva que té un cost elevat. Parla dels costos suplementaris d'insatisfacció que generen els rics, als quals (creu) caldria fer-los pagar en compensació per la infelicitat comparativa que generen.

Les societats democràtiques requereixen unes condicions mínimes d'igualtat o, dit d'una altra manera, uns nivells de

desigualtat moralment acceptables. Les tendències econòmiques i socials actuals estan a punt de sobrepassar, si és que ja no ho han fet, totes les línies vermelles per mantenir la cohesió política i social, el consens necessari, dins d'uns marges que no la facin esclatar. Félix Ovejero ha escrit que «quan les desigualtats són agudes, és improbable que els ciutadans se sentin compromesos amb les institucions». Situat en aquest punt, és lògic plantejar-se fins a quin punt no es legitima l'aixecament i l'explosió de ràbia dels sectors socials sotmesos a la violència de l'extrema pobresa. Les institucions que no reparen patologies tan evidents, poden exigir el respecte i el compliment de la llei als ciutadans que les pateixen? Parafrasejant John Locke, la pobresa i la fractura social implicarien retornar a un «estat de naturalesa» en què l'individu recupera el seu dret a fer justícia pel seu compte.

Josep Ramoneda ha incidit en la tensió imprescindible entre capitalisme i democràcia, en la mesura que aquest sistema polític està justament pensat per evitar l'abús de poder. El capitalisme significa la llei del més fort. La tensió és imprescindible llevat que el sistema democràtic estigui malalt i el que acabi decidint sigui el poder econòmic, enmig del tedi generalitzat. Això seria «la deriva actual de la democràcia cap al totalitarisme de la indiferència». Tony Judt clamava sobre el fet que «les societats amb desigualtats grotesques, també són inestables». L'equitat és una noció extremadament important, més enllà de consideracions morals o de justícia social. Tim Jackson ha explicat com les societats desiguals fomenten una improductiva competència per l'estatus i com això afebleix el benestar no només material, de manera directa, sinó també mental, a través de l'erosió que provoquen en el nostre sentit de la ciutadania compartida.